

УДК 94:338.439.66](477-22) “1991/2008”

DOI: 10.15587/2313-8416.2017.116614

ПРОБЛЕМА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–2008 рр.)

© М. М. Ігнатенко

Досліджено питання продовольчої безпеки в контексті соціального розвитку українського села в умовах незалежності. З'ясовано, що Україна, переживаючи глибинну аграрну кризу, потрапляла в умови залежності від імпорту окремих видів продовольства. Встановлено, що проблема продовольчої безпеки потребувала комплексного розв'язання. Визначено, що структурні зміни в харчуванні були пов'язані із зниженням доходів населення

Ключові слова: продовольча безпека, аграрний сектор, селяни, соціальний розвиток, продукти харчування, економіка

1. Вступ

Склалось так, що в Україні в умовах розбудови власної державності, виявилась не відпрацьованою теорія аграрних відносин. Отже, вона залишалась позаду практики. Більшість політиків і науковців продовжували розглядати аграрні відносини звужено й ототожнювали їх із земельними відносинами. В радянський час, як відомо, аграрне питання бачилось виключно як питання про земельні відносини, а аграрні відносини розглядались відносинами, пов'язаними з володінням і користуванням землею як основним засобом виробництва.

Стан речей змінився з набуттям Україною незалежності. Об'єктивна дійсність формувала ситуацію, за якої аграрні відносини покликані були посідати особливе місце в системі інших суспільних відносин, на них покладалося виконання ряду важливих функцій. Тому, цілком логічно, що справа продовольчого забезпечення в Україні була дуже важливою. Водночас, складалось так, коли у цій справі допускалась політична легковажність, внаслідок якої країна тривалий час перебувала у стані можливості втрати продовольчої незалежності. На практиці іноді принижувалось значення якісних продуктів харчування в житті людини. Прагнення бізнесу мати надприбутки спонукало їх до постачання в Україну неякісної продукції.

2. Літературний огляд

Широке коло питань щодо аграрної економіки в умовах демократичного державотворення вивчали українські науковці. Констатувався факт необхідності термінового вирішення економічних та соціальних проблем в аграрному секторі [1]. Визначались стратегії розвитку агропромислового комплексу в незалежній Україні [2] та робились спроби аналізу наслідків аграрних перетворень [3]. Не залишались поза увагою дослідників головні аспекти державної політики в аграр-

ній та соціальній сферах [4, 5]. Звертались науковці і до аналізу проблем, пов'язаних з імпортом продовольчих товарів [6]. Але нажалі, комплексної, узагальнюючої роботи стосовно проблеми збереження продовольчої безпеки в контексті соціального розвитку сучасного українського села не існує.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – з'ясувати феномен продовольчої безпеки як важливу умову відродження аграрного комплексу України та соціального розвитку села.

Для досягнення поставленої мети вирішувались наступні задачі:

- визначено зміст поняття продовольчої безпеки;
- охарактеризовано тенденції державної політики в Україні щодо забезпечення продовольчої безпеки;
- узагальнено особливості якості та норм споживання продуктів харчування українським населенням в досліджуваний період (з 24.08.1991 р. до початку світової аграрної кризи 2008 р.).

4. Продовольча безпека як важлива складова успішного соціального розвитку села в незалежній Україні

Фахівці до концепції продовольчої безпеки зараховують здатність людини придбати продукти харчування та визначають фактори загроз: зменшення грошових заощаджень; зниження заробітної плати, підвищення цін на продукти харчування. Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку і план дії “Світової зустрічі на вищому рівні з проблем продовольчої безпеки”, прийнята 13 листопада 1996 р. Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), підтвердила право громадянина на доступ до безпечного для здоров'я і повноцінного харчування та передбачила зобов'язання проводити політику, спрямовану на “вирішення бідності та нерівності і вдосконалення фізич-

ного та економічного доступу для всіх у будь-який час до достатнього харчування, що відповідав вимогам продовольчого кошика та безпечного споживання”.

Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села України на 1999–2010 роки передбачила політичну стратегію забезпечення продовольчої безпеки як такої, за якої досягався мінімально необхідний обсяг продовольства та відродження аграрного комплексу. Програма помилково передбачала введення держзамовлення та бюджетної підтримки, оскільки такий підхід дозволяв наростити обсяги виробництва без врахування потреб ринку, призводив до зниження конкурентоспроможності галузі.

В подальшому дія політичних і нормативно-правових документів спрямовувалась на забезпечення запобігання експансії неякісних імпортованих продуктів, які міг виробляти вітчизняний АПК. Послання Президента України до Верховної Ради України “Україна: поступ у XXI століття, “Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.” передбачали саме такі заходи у плані економічної безпеки.

Вчені Національного інституту стратегічних досліджень України рекомендували під продовольчою безпекою розуміти рівень продовольчого забезпечення громадян, який гарантував соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім’ї та стійкий економічний розвиток. Українськими політиками багато в чому недооцінювалась важливість і жорсткість світової продовольчої конкуренції. Адже відомо, що розвинуті країни, які витрачали значну кількість природних ресурсів на душу населення, будуть все робити, аби стримувати розвиток бідніших країн.

Переважає більшість аграрно розвинутих країн світу мали власну науково обґрунтовану концептуальну і законодавчу базу забезпечення своєї продовольчої безпеки як стратегічної складової державної політики, як основи для стійкого розвитку національної економіки. Німеччина ще у 1955 р. прийняла Закон “Про сільське господарство Німеччини”, який урівноважував нерівнозначний стан сільського господарства з промисловістю, зумовлений природними і господарськими причинами.

Залишалась не вирішеною в незалежній Україні проблема нагромадження в Державному резерві основних продуктів харчування. Часто спостерігався дефіцит продовольства в регіонах. Таким чином, в Україні мали місце латентні загрози продовольчій безпеці. В країні мали місце випадки, коли держава слабо захищала споживчі права власних громадян. Відбувалась постійна інтервенція іноземних товарів. Якщо в розвинутих країнах 9 з 10 споживачів при виборі товару звертав увагу на якість, а потім цікавився його ціною, то в Україні – навпаки. Відносна стабільність політичної та соціально-економічної ситуації в українському суспільстві у значній мірі забезпечувалась завдяки наявності необхідних умов для забезпечення громадян продовольством.

Можна стверджувати, що держава не виконувала одну зі своїх основних функцій по гарантуванню забезпечення громадян необхідним набором продуктів харчування, достатнього для нормального функціонування

організму людини, збереження її здоров’я. Практично не виконувався Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”.

Якість харчування нерозривна з продуктивністю діяльності людини. У більшості країн світу зберігалися певні пріоритети у формуванні набору продуктів харчування. Європейці та американці віддавали перевагу харчам насиченим білком, тобто продуктам м’ясного походження. У їх раціоні до 50 % належало свинині і 30 % м’ясу птиці. В Україні до 50 % займало м’ясо великої рогатої худоби, телятина [7]. Персичний американець традиційно старанно слідкував за станом свого здоров’я, яке вважалось запорукою життєвого успіху. Одним із важливих факторів його підтримки і поліпшення було харчування і зокрема споживання свіжих овочів. Американці ведуть ретельний вибір джерел надходжень вітамінів і мікроелементів, у тому числі з овочів.

Українці часто не дотримувались збалансованого високоякісного харчування, віддаючи перевагу рафінованій та легкій їжі, збідненій на вітаміни. Для малозабезпечених груп населення зазвичай був характерним одноманітний харчовий раціон. Вони звикли думати, що усі необхідні вітаміни й мікроелементи можна одержати лише з продуктів рослинного походження. При цьому ігнорувались вітаміни – органічні речовини, які були незмінними при забезпеченні значного обсягу добової потреби в них організму. Так, для задоволення добової потреби лише в тіаміні (вітамін В₁) необхідно споживати не менше 1 кг житнього хліба, а в вітаміні В₂ – 150 г печінки. Внаслідок того, що українці споживали часто і багато картоплі, їм вдавалося добирати добову дозу вітаміну С.

В Україні норми споживання встановлювались за відповідними стандартами, що діяли в радянські часи, і розраховувались для мінімального споживчого кошика. 14 квітня 2000 р. Кабінет міністрів України постановою затвердив набір продуктів на рік, необхідних для підтримання нормальної життєдіяльності для дітей до шести років, дітей 6–18 років, працездатних і непрацездатних громадян. Крім того, в Україні з 1999 р. після ухвалення Закону “Про прожитковий мінімум” вводилась практика щорічного подання урядом на розгляд Верховною Радою України розміру прожиткового мінімуму з урахуванням зміни цін, інфляції тощо.

Українці споживали надто мало продуктів з радіопротекторними властивостями. Маркетингові дослідження засвідчували, що у значної частини населення зберігалось психологічне несприйняття і заперечення всього штучного, побоювання “хімії” і, навпаки, віра в натуральні продукти і медичні препарати. Мало споживалось натуральних харчових добавок. В Україні як країні, що переживала постчорнобильський синдром, слабorozвинутою залишалась мережа вітчизняних підприємств з виробництва екологічно чистих дитячих продуктів харчування. Істотне скорочення споживання м’яса і риби, незбалансованість харчування негативно позначалося на стані здоров’я, знижувало трудову активність. Такі структурні зміни в харчуванні були пов’язані головним чином із зниженням доходів.

В Україні в перші роки після проголошення незалежності погіршилась структура витрат населення.

На продукти харчування витрачалось майже 80 % сукупного доходу сім'ї, тоді як у США – 10 %, країнах ЄС – 15 %, Польщі – 30 %. Протягом 1990–2000-х рр. середньодобова калорійність споживання продуктів харчування зменшилась від 3597 до 2599 кКал, тоді як межа калорійності в 2500 кКал була критичною [8]. Низькі норми споживання м'ясних продуктів не можна пояснити схильністю українців до вегетаріанства. Це пов'язано, насамперед, з низьким рівнем доходів населення. Селянами також мало споживалось найбільш корисних за вітамінним складом плодів і ягід [9]. При загальному скороченні обсягів виробництва і споживання молока і молокопродуктів у раціоні громадян частка цієї продукції залишалась вагомою. Подорожчання м'яса та помірні ціни на молоко змусило громадян переорієнтуватися у споживчих вподобаннях і вдаватися до поповнення у раціоні тваринного білка за рахунок молокопродуктів.

На 2007 р. існуюча нормативно-правова база в Україні (близько 20 законів і кілька десятків указів Президента України, постанов Кабінету міністрів) не створювала відповідних умов для забезпечення якості і безпеки продовольства. Як наслідок, гармонізовано було лише 14 % стандартів на продукцію з директивами ЄС [10].

В Україні через низькі доходи, громадяни продукцію вибирали за ціновими параметрами, менше звертали увагу на якість, свіжість, екологічну чистоту, смакові якості. В 2003 р. дешеві продукти купляли 1 % громадян, середньої вартості – 96 %, дорогі – 3 % [11]. Не вироблялись спеціальні продукти харчування (дієтичні, оздоровчі, профілактичні, для спортсменів) [12].

5. Результати дослідження

В 1990–2000-і роки через погіршення економічної й екологічної ситуації якість сільськогосподарської продукції постійно знижувалась. В багатьох регіонах України постала проблема забруднення харчових продуктів мікротоксинами, важкими металами.

У цілому можна стверджувати, що в Україні зберігалось ліберальне законодавство щодо вимог якості аграрної продукції. В 2000-і роки держава дещо підвищила вимоги до якості молока, курятини. Але за санітарно-хімічними і санітарно-мікробіологічними показниками продукція залишалась низькоякісною.

6. Висновки

1) під продовольчою безпекою в Україні розуміли рівень продовольчого забезпечення громадян, що гарантував соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток;

2) на державному рівні намагались запобігти експансії неякісних імпортованих продуктів та вирішити питання продовольчої безпеки шляхом створення нової законодавчої бази та шляхом реформ;

3) негативні структурні зміни в харчуванні населення були пов'язані, головним чином, із зниженням доходів.

Отже, питання продовольчої безпеки України в досліджуванні роки поставало гостро і потребувало комплексного розв'язання з врахуванням соціально-економічних реалій, що складались в Україні і світовому продовольчому ринку.

Література

1. Саблук, П. Т. Кардинальні напрями вирішення економічних проблем в АПК [Текст] / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 3–11.
2. Саблук, П. Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні [Текст] / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 3–15.
3. Саблук, П. Т. Стратегічні напрями аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку [Текст] / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 7–13.
4. Панченко, П. П. Деформації українського села у 80-х – на початку 90-х років [Текст] / П. П. Панченко // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 18–29.
5. Падалка, С. С. Українське село 1990–2000-х рр.: тенденції соціально-економічних змін [Текст] / С. С. Падалка // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 169–184.
6. Власов, В. І. Оцінка обсягів імпорту продовольчих товарів по регіонах і країнах світу [Текст] / В. І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 10. – С. 140–145.
7. Лайко, П. А. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки [Текст] / П. А. Лайко, М. Ф. Бабієнко, Є. А. Бузовський, Т. Д. Іщенко // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 12–21.
8. Савченко, С. В. Основні напрями забезпечення продовольчої безпеки України [Текст] / С. В. Савченко // Економіка АПК. – 2002. – № 7. – С. 72–77.
9. Кочетков, О. В. Формування системи показників продовольчої безпеки країни [Текст] / О. В. Кочетков, Р. В. Марков // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 43–49.
10. Кошій, О. В. Маркетингові дослідження уподобань споживачів на ринку продовольчих товарів [Текст] / О. В. Кошій // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 3. – С. 35–39.
11. Артиш, В. І. Порівняльна оцінка інтенсивності та екологічного чистого ведення сільського господарства [Текст] / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 20–23.
12. Купінець, Л. Є. Правовий базис виробництва екологічно чистої продукції в АПК [Текст] / Л. Є. Купінець // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 50–58.

Дата надходження рукопису 18.09.2017

Ігнатенко Марина Миколаївна, доктор історичних наук, професор, кафедра загальної історії, правознавства та методик навчання, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди». вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська область, Україна, 08401
E-mail: 8117836@ukr.net